

ZRINYI MIKLÓS RÓMAI ÚTIKÖNYVE

„Roma est patria omnium”

A fiatal Zrínyi sorsdöntő olaszországi utazásáról alig maradt fenn érdemi adat. Takáts Sándor, aki a magyar 17. század levéltári dokumentumainak tízezreit tárta fel és a Zrínyiek körül is sokat vizsgálódott, csüggedten panaszolja: „Bizonyos, hogy nevelőanyjának, Poppel Éva asszonynak” Zrínyi Olaszországból „is írogatott. Talán éppen ezekben a levelekben írta le olaszországi útjának benyomásait és tapasztalatait. Sajnos, e leveleket nem sikerült megtalálnunk”.¹ Klaniczay Tibor ehhez joggal teszi hozzá, hogy Pázmánynak is „biztosan beszámolt útja egyes állomásairól. Így pontos képet nem rajzolhatunk arról, hogy mi volt az, amit Zrínyi Itáliában megismert, tanult”. A Zrínyi-monográfia *Itália* c. fejezete² ezért mértéktartó. Az 1636. április 21-én kezdődő utazásról, amely nyolc

¹ Takáts Sándor: *Zrínyi-levelek. Magyar küzdelmek*. Bp. 1929. 127.

² Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1964.² 31–35. Itt jegyezzük meg, hogy a bikaviadal látványát Bán Imre a Magyar Klasszikusok sorozat 1952. évi Zrínyi-kiadásának 406. lapján más olasz városokkal, pl. Velencével is kapcsolatba hozza. Alighanem helyesen, mert az „immolazione del toro”, a bika feláldozása a „giovedì grasso”, a „kövér szerda” napján szokásos velencei karneváli látványosság. Lásd pl. Domenico Louisa *Campo di S. Geremia con la Famosa Caccia del Toro* feliratú metszetét az *Il gran Teatro delle più insigni prospettive di Venezia* c. 1720-as kiadványban. Reprodukcióját Ludwig Schudt közli: *Italienreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Wien–München, 1959. 237. A 16. századi Hendrik van Cheef *Giostra delle vaccine* c. metszete pedig a római Palazzo Farnese előtti téren szokásban volt hasonló látványosságot örökít meg: pajzsos, kardos férfiak küzdenek bikákkal és tehenekkel, a teret körülvevő ácsolt lelátókon közönség tolong. A képet lásd

hónapig tartott, Klaniczay csak azt foglalhatja össze, hogy Zrínyiék útja egyenesen Rómába vezethetett, de május 10-én már tovább is utaztak Nápolyba.

„Talán nápolyi tartózkodásának emlékét őrzi a *Szigeti veszedelem* XV. énekének 83. versszaka, amely egy bikaviadal jelenetét idézi fel – ilyet Zrínyi csak a spanyoloktól kormányzott Nápolyban láthatott. Rómába visszatérve tanulmányozhatta az ókor nagyszerű emlékeit, melyekre a *Vitéz hadnagy* tanúsága szerint még hosszú évek múlva is visszagondolt.”

Rómából – ahol VIII. Orbán pápa is fogadta és megajándékozta saját dedikált verseskönyvével –

„Firenzébe és Pisába vezethetett az útja. A toszkánai nagyhercegnél tett látogatásáról ő maga is megemlékezik később egy könyvjegyzetben, és talán igaza lehet Király Györgynek, aki az eposz meghajló feszületének ötletét a San Miniato egyik hasonló jelenetet ábrázoló képére vezeti vissza. Megvan a valószínűsége Bán Imre sejtésének is, amely szerint az eposznak a vérben gázoló Dandóra és Zrínyire alkalmazott »vízi óriás« hasonlata (X, 49, 98) a firenzei Piazza della Signorián álló kolosszális Fontana di Nettuno emlékét őrzi. Még több valószínűsége van egy másik hasonló feltevésnek, amely szerint a X. ének 103. versszakának . . . hasonlata a pisai Camposanto híres freskójára utal . . . Ha végül megemlíthetjük Zrínyi 22. aforizmáját, mely szerint 'láttam egy képet egy olasz úrnál, ahol nagy fergetegben és esőben egy kis evetke a farkával befedte magát, és jó reménységben volt, oly inscriptióval: »durabo«' – akkor lezárhatjuk az itáliai utazásra vonatkozó adatok sorát.”

Carlo Pietrangeli: *Il museo di Roma. Documenti e iconografia*. Bologna, 1971. Fig. 21. Számolhatunk persze irodalmi hatások lehetőségével is. Vö. Vergilius: *Aeneis*, XIII. 103–106. (a megfelelés szinte szó szerinti!); II. 223; Tasso: *Gerusalemme liberata*, III, 32 („Tal gran tauro tal'hor ne l'ampio Agone”); IV, 1; VII. 55; IX. 46; XII. 53. A két Vergilius-helyre már Arany János figyelmeztetett: *Zrínyi és Tasso. = Összes művei*. Szerk. Keresztury Dezső. *Próza művek* 1. Kiad. Keresztury Mária. Bp. 1962. 431, 423. Vigyázat! Arany mindkét ide kapcsolódó Tasso-utalása sajtóhibás: LV. 1. helyett IV. 1., VII. 56. helyett VII. 55. értendő! Greksa Kázmér ugyancsak sajtóhibásan hivatkozik Tasso VI. énekére (helyesen: VII. 55!): *A Zrínyi és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz*. Székesfehérvár, 1889–1890. 156.

Klaniczay Tibor tehát óvakodik attól, hogy túlbecsülje az utazás jelentőségét, s megfontolt következtetései intő például szolgálhatnak mindazoknak, akik megkísérik gazdagítani Zrínyi Miklós olaszországi élményeinek körét. Az elhamarkodott fantáziálás romantikus módszerét már Takáts Sándor kárhoztatta, megemlítvén, hogy pl.

„Széchy és mások Zrínyit Prágába utaztatják s ott tétetik le vele a báni esküt. Ez a soha meg nem történt utazás aztán bőséges alkalmat ad írónknak a fantázia megeresztésére. Még azt is leírják, mint nézett be Zrínyi a Szent Vid egyházába, mint csodálta a sárkányölő Szent Györgyöt, mely »idegen földön a magyar alkotó erő diadaláról beszél«; mint bámulta a Podjebrad-templomot, a jámbor Nepomukot a kőhídon” stb. stb.³

Úgy hisszük, kezünkbe került az az útikönyv, amit Zrínyi római tartózkodása során 1636-ban használhatott, alább mégsem állítjuk oda a tizenhat éves magyar főurat és kíséretét az útikalauzban elősorolt több száz római templom, palota, kapu, obeliszk vagy szobor elé. Ehelyett csak azokra a fontosabb látnivalókra hívjuk fel a figyelmet, amelyek akkor – vagy később: immár emlékké érve – valóban megragadhatták Zrínyi képzeletét.

*

A Zrínyi-kutatás kellőképpen még kiaknázatlan forrása, a gazdag könyvtárjegyzék nem tartalmaz olyan tételt, amelyet kifejezetten útikönyvnek tekinthetnénk.⁴ Ez azonban még nem jelenti azt, hogy ilyen útikalauza – vagy ahogyan a

³Takáts Sándor: *Zrínyi Miklós és Péter gyámjai. = Magyar küzdelmek.* Id. kiad. 101.

⁴Francesco Sansovino műve azonban ilyen szempontból is vizsgálatot érdemelne. Már címe elárulja, hogy bővelkedik Velence tárgyi látnivalóinak leírásában is. *Venetia citta nobilissima et singolare, descritta in XIII libri da M. Francesco Sansovino. Nella quale si contengono tutte le guerre passate, con l'attioni illustri di molti senatori, le vite de i principi et gli scrittori veneti del tempo loro, le chiese,*

nemzetközi szóhasználat olaszul nevezi: guidája – Zrínyinek nem lehetett volna, hiszen pl. Tasso-kötetnek sem maradt nyoma a könyvjegyzékben.

Köztudomású, hogy a Zrínyi-könyvtár a költő fia, Zrínyi Ádám, valamint az ő feleségének második férje révén hagyományozódott ránk, és ebben a vegyes könyvanyagban a hősi halált halt jó utód⁵ saját könyvei is fennmaradtak. Kende Zsigmond *Bibliotheca Zrinyiana*ja 29 olyan kötetet regisztrál, amelyek szerinte Zrínyi Ádám ex librisét őrzik. Ezek között azonban kétségtelenül az apáról fiára szállott könyvek is vannak, mint pl. a Zrínyi Miklós kedvenc szerzőinek számító Guicciardini vagy Malvezzi műve.⁶

---

*fabriche, edifici et palazzi pubblici et privati, le leggi, gli ordini et gli usi antichi et moderni, con altre cose appresso notabili et degne di memoria . . . In Venetia, Appresso Iacopo Sansovino. MDLXXXI. Vö. Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrnyi. Wien, 1893. Verlag von [Sigmund] Kende. 23. A Biblioteca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: Bibl. Vat.) R. I. IV. 2018. jelzetű példányát láttuk. Zrínyi Justus Lipsius 4 kötetben kiadott összes műveit is megvette (Antwerpen, 1637); ebben is van egy tárgyunkhoz sorolható munka, az *Admiranda sive de magnitudine Romana libri quattuor* (1958). *Della grandezza di Roma* címmel olaszul is megjelent: „*Volgarizzati da Filippo Pigafetta . . . In Roma, Appresso Stefano Paolini, MDC.*” *Bibl. Vat. Cicognara III. 3764*. Lipsius terjedelmes munkájának 14 fejezetre osztott III. könyve foglalkozik Róma tárgyi látnivalóival.*

⁵A németbarátnak elkönyvelt Zrínyi Ádámról Takáts Sándor írt szép rehabilitáló tanulmányt. Új kiadása: *Bajlvó magyarok. Képek a törökvilágból*. Kiad. Réz Pál. Bp. 1979. 287–308.

⁶*Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 45–48. A Guicciardini-kötet (Amszterdam, 1613) „Francisci Listij” bejegyzése arra vall, hogy ez is Listius Ferenc könyvei közül került a költő könyvtárába, mint az a „különböző német nyelvű szakmunkákból álló kolligátum”, amelyre Klaniczay T. utal: *I. m.* 609. Malvezzi könyvében (Velence, 1633–1637) ott olvasható ugyan az „Ex libris Comitiss Ad. a Zrinio,” de az is, hogy „Sors bona nihil aliud,” márpedig ez a jelmondat a költő Zrínyi szokásos ex libris-bejegyzése. Pontanus *Attila bellariájában* (Frankfurt, 1646) Kende szerint egy 1646-os Zrínyi-arckép van beragasztva, s ez megint a költő tulajdonosi jele.

A bennünket érdeklő tétel Zrínyi Ádám könyveinek Kende-féle jegyzékében a 23. számot kapta:

Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma. Roma, Cavalli 1936. 8.

A könyvet könnyen meghatározhatjuk, mégpedig az itáliai guidák legkiválóbb szakértője, Ludwig Schudt alapvető bibliográfiai és történeti összefoglalása segítségével. Schudtnál ez a nyolcadrét nagyságú, Francesco Cavalli kiadásában megjelent 1636. évi guida a 109. tétel.⁷ Schudt egy müncheni példányra hivatkozik, előttünk a római Nemzeti Könyvtár nevezetes példánya feküdt:

Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma. Dove si tratta delle Chiese, Stationi, Reliquie, et Corpi Santi, che vi sono. Et di diversi Maritaggi di povere Zitelle, che si fanno. Con la guida Romana, che insegna facilmente a' forastieri di ritrovare le cose più notabili di Roma. I Nomi de' Sommi Pontefici, Imperatori, et altri Principi Christiani. Con le principali Poste d'Italia. Di nuovo corrette, ampliate, et ornate di bellissime figure. Con un' aggiunta di tutte le cose fatte da Clemente VIII. e da Paolo V. fel[ice] mem[oria]. Le sette Maraviglie del Mondo, et altre cose notabili. IN ROMA, per Francesco Cavalli. 1636. CON LICENZA DE SUPERIORI. Ad istanza di Mauritio Bona al morion d'oro in Piazza Navona. A címlap alján levő kis Róma-veduta alatt kézírásos possessor-bejegyzés: Athanasii Kircher[i].⁸

⁷ Ludwig Schudt: *Le guide di Roma. Materialien zu einer Geschichte der Römischen Topographie.* Berlin–Augsburg, 1930. 212–213.

⁸ Biblioteca Nazionale Centrale, Roma. 18. 4. B. 10¹. A katalógus-cédulán a Kircher-bejegyzés olvasata: „Athanasio Kircher!” Zrínyi példánya is fennmaradt! – Ez már a Zrínyi-könyvtár mai állapotát tükröző zágrábi katalógus másolatából kiderül (MTA Könyvtára, Mikrofilmtár, A 268/IV), itt az 1636-os guida jelzete: 230. Zágrábi kutatóutam során, 1979 márciusában futólag át is néztem a guidát, de mert a Zrínyi Ádám könyveiként számon tartott kötetekre akkor nem fordítottam figyelmet, csak ezt jegyeztem fel róla: Zrínyi kezétől származó bejegyzés nincs benne, a végén a mutató kézírással pótolva. (K. S. I.)

Mindenekelőtt azt tisztázzuk, hogy ez a példány tehát Athanasius Kircher (1602–1680), a hírneves jezsuita tudós tulajdona volt. Kircher, akinek több műve megtalálható Zrínyi könyvei között, 1635-ben lett a bécsi Collegium Romanum matematika-professzora, s 1636-ban jelent meg *Prodromus coptus sive aegyptiacus* . . . c. munkája Rómában, mégpedig a Congregazione de Propaganda Fide védnöksége alatt.⁹ Kircher nyilvánvalóan könyve megjelenése alkalmából járhatott Rómában, s akkor vette meg a legfrissebb guidát, amely aztán valamiképpen Rómába került vissza.¹⁰

A *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma* 1636. évi kiadása csakugyan a legfrissebb római útikönyv volt akkor, mert Schudt adatai szerint ezelőtt csak 1625-ben, 1634-ben, 1635-ben, utána pedig csak 1640-ben jelent meg hasonló guida. (Az 1634-es és 35-ös római útikönyvet ugyancsak Cavalli adta ki: „Ad istanza di Mauritio Bona, al Morion d'Oro in Piazza Navona.”) Az útikalauz típusa, szerkezete – s egyrészt anyaga is – már korántsem mondható teljesen újnak. A 17. századi róma-guidák ősei, vagy még pontosabban: alapszövegei a 15. század 70-es éveitől latinul megjelenő *Indulgentiae Ecclesiarum urbis Romae*, valamint a *Mirabilia urbis Romae* c. kiadványok voltak. Ezek a kegyes célokra készült zarándoklati tájékoztatók századokon át latinul is népszerűek, de a 15–16. század fordulóján megjelentek olaszul is. A *Le*

⁹Vö. Carlos Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* . . . Nouv. éd. Tome IV. Bruxelles–Paris, 1893. 1046–1077.

¹⁰Csábító elképzelés feltételezni, hogy Kircher és Zrínyi kísérete Rómában találkozhattak. De ennek semmi nyoma nincsen. Kirchernek azonban lehetnek kapcsolatai a magyar egyházi körökkel, mert egy későbbi egyiptológiai munkáját, az *Oedipus Aegyptiacus*t Lippay György esztergomi érseknek is elküldte dedikálva, Lippaytól pedig – írja Klaniczay T. (*J. m.* 609.) – „nyilván az érsek ajándékként jutott Zrínyi tulajdonába”. Kircher magyar kapcsolataira vall az a tény is, hogy az *Oedipus Aegyptiacus* soknyelvű ajánlóvers-galériájából a magyar szöveg sem hiányzik.

cose maravigliose . . . di Roma címtípus első előfordulását Schudt 1541-ből említi. A guida anyagát fokozatosan gazdagított világi láttnivalókkal, főként azután, hogy az 1563. évi kiadástól kezdve függelékként megjelent bennük Andrea Palladio, a nagy építész először Velencében 1554-ben publikált műve, a *L'antichità di Roma*.¹¹ A Palladio-függelék nincs meg minden guida-kiadásban, az 1636. évi kiadástól is hiányzik. Ekkor azonban már annyira hozzátartozhatott a guida-hoz, hogy különböző évi kiadásokat is egybekötöttek. Athanasius Kircher példányát is Palladio művének egyik korábbi kiadásával kötötték egybe:

¹¹ A 15. századi *Mirabilia urbis Romae*-kötetek hazai könyvtárakban is találhatóak. Vö. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis Hungariae asservantur*. Ediderunt Géza Sajó et Erzsébet Soltész. Vol. I. Bp. 1970. 2290–2292. Két *Mirabilia*-példányról lásd László Béla alapos forráskritikai tanulmányát: *Mirabilia Romae et duo huius libri incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata*. EPHK 1906. 338–355, 426–445. A *Le cose maravigliose dell'alma città di Roma* 1563. évi kiadását Schudt írja le: *I. m.* 62. tétel. Az 1636 előtti kiadások közül alaposabban az 1588. évi velencei kiadást néztük át. (Bibl. Vat. Cicognara III. 3685. Leírása Schudtnál: 136.) Ezt a guida-kiadást V. Pál pápának ajánlva publikálták. Illusztrációi gazdagabbak, mint az 1636-os kiadásé: minden fontosabb templomot metszetek szemléltetnek. Erre a kegyes célzatra vall a templomi ünnepek részletes felsorolása és a *Trattato overo modo d'acquistar l'indulgentie alle stationi* c. tájékoztató is. A világi rész, a *La guida romana per li forastieri che vengono per vedere le antichità di Roma . . .* szövege egyezik ugyan a későbbi kiadásokéval, de ebből még hiányoznak a metszetes képek. A pápák, császárok, francia királyok, nápolyi uralkodók, velencei dogék és milánói hercegek felsorolása után is egyházas gyakorlati tudnivalók következnek: *Le parrocchie dell'alma città di Roma, che sono al numero di 108*. A hozzákötött Palladio-függelék külön címlapot kap (*L'antichità di Roma di M. Palladio*), lapszámozása azonban folyamatos a guida-résszel. Palladio szövegének később csak a befejezése változik. Amikor azt kérdezi, „Hányszor pusztult el Róma?“, s hetedik pusztulásaként az 1527. évi „sacco di Romát” említi, azzal magyarázza az Örök Város mindenkori feltámadását, hogy benne székel a pápa. A későbbi kiadásokban a pápa nevének helyére a mindig éppen akkor uralkodó egyházfőé kerül.

Le antichita dell'alma citta di Roma di M[esser] Andrea Palladio. Raccolte brevemente da molti autori antichi e moderni. Aggiuntovi di nuovo alcune bellissime figure. Con un discorso sopra i fuochi de gl'Antichi. In Roma, Per Guglielmo Facciotti, MDCXXIX.

A 48 számozott lapnyi terjedelmű Palladio-függelék formátuma megegyezik a guidával, az illusztrációk is ugyanazon metszőre s műhelyre vallanak, a papír minősége és a betűk alakja azonban eltér. Cavalli és Facciotti tipográfusok kiadványait tehát együtt is kínálhatták a Piazza Navona „Morion d'Oro,” azaz „Aranyisak” nevezetű könyvboltjában.

Mielőtt az 1636-os guida érdemi tárgyalására térnénk, előre kell bocsátanunk, miért vonhatjuk be Zrínyi Róma-ismeretének forrásai közé a Palladio-függelékét, az *Antichita di Romát*? Azért, mert a Zágrábba került Zrínyi-könyvtár kötetei között egy 1595. évi *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma* . . . c. útikönyv is található, s ehhez folyamatos lapszámozással csatlakozik Palladio műve (199–247), valamint (újból megszámozott lapokkal, ugyancsak 1595-ből) „Reverendo Padre Fra Santi dell'Ordine di S. Agostino Theologo Professore” *Stationi delle chiese di Roma* c. összeállítása.¹² Az 1595-ben megjelent Palladio-függelékes guida természetesen bármikor vásárlás lehet, mégis valószínű, hogy megléte épp az itáliai utazással hozható kapcsolatba. Zrínyi Miklós könyvtárában ráadásul Palladio fő műve, a *L'architettura divisa in quattro libri* is megvolt, bár későbbi, 1642. évi velencei kiadásban.¹³

A *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma* Zágrábban máig fennmaradt 1595. és 1636. évi kiadásai nem egyazon műből készültek, csak címük azonos. Az 1595-ös guidát

¹² Mai zágrábi jelzete: 234. Iványi Sándor értesítéséből tudjuk, hogy Franzini guidájának 1600-as római kiadása megvan az egri Főegyház-megyei Könyvtár állományában.

¹³ *Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 21.

Girolamo Franzini adta ki, s ő készítette illusztrációit is. Franzini guidaja először *Antiquitates Romanae urbis* címmel latinul jelent meg Velencében, 1588-ban, majd 1594-ben ugyanott már olaszul publikálták. Ettől kezdve Palladio *Antichitája* is csatlakozik hozzá. Rendkívül népszerű volt, spanyolra és franciára is lefordították, szövegét azonban nem Franzini, hanem ugyanaz a Padre Fra Santi (Salinori) írta, akitől a *Stationi delle chiese* c. összeállítás származik. A Rómaguidák összvegét tartalmazó középkorias *Memorabilia*-típushoz képest Franzini guidájának több újdonsága van. Mindenekelőtt a sok szép metszet, a leírások pontossága és az a praktikus szándék érdemel figyelmet, hogy a római látnivalók megtekintését két és fél napra osztja el.¹⁴

Az a guida-típus, amit Zrínyi 1636-os útikönyve képvisel, sokmindenben egyezik Franzinivel, ez azonban még nem ok arra, hogy a katalógusok Franzini neve alatt szerepeltessék.¹⁵ Zrínyi névtelen szerzőjű guida-kompilációja főként a napok szerinti csoportosításban követi Franzinit, metszeteit azonban nem veszi át, s merít még Pietro Martire Felini és Giovanni

¹⁴Vö. Thomas Ashby: *Note sulle varie guide di Roma che contengono xilografie di Girolamo Franzini*. Estratto della rivista *Roma*, 1923. Fasc. 9–10. 1–10., *Nuove note su varie guide di Roma*. Uo. 1924. Fasc. 5. 1–11.; továbbá L. Schudt: *I. m.* 82. tétel.

¹⁵Az OSZK Ant 5811 (2) számú példánya (Velence, 1566) éppúgy Franzini nevéen található (pedig ekkor Franzini műve még meg sem jelent!), mint egy francia fordítás (*Les merveilles de la ville de Rome... függelékül: Les antiqvitez de la ville de Rome... par M. Andrea Palladio*. In *Roma, Appresso Giacomo Mascardi, 1608. Ad istanza di Pietropaolo Giuliani all'insegna del Griffio*. – 324. 139), illetve az ugyancsak Mascardi-kiadású 1666. évi editio. (III. It 540. Ezt még szintén a Piazza Navonán, az Aranyisakban árulták: „Si vendono in Navona al Morion d'Oro.” A beragasztott ex libris szerint: „Illësháziana Bibliothecae Dubniczensis.”) Az Egyetemi Könyvtár szerző nélkül katalogizált példányai: Róma, 1579 (hozzáköve a Palladio-függelék. – B. d. 53), Róma, 1621 (G. e. 303), Róma, 1639 (hozzáköve a Palladio-függelék. – G. e. 264).

Battista Cherubini (1609) guidáiból is. Ugyancsak forrásai közé sorolhatjuk Giovanni Lupardi 1618-ban latinul publikált guidáját (*Mirabilia urbis Romae*),¹⁶ amely persze szintén kompiláció. Az 1636-os útikalauz szövege, szerkezete, illusztrációs anyaga tehát számos régi és újabb guida felhasználásával alakult ki. Így válhatott a kötet olyan praktikus útikönyvvé, amely jól képviseli a világiasodás folyamatát és a naprakész információkra való törekvést.

A *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma* felépítése a következő. A 112 lap terjedelmű kis könyv első 24 lapját a hét római főtemplom, a *Le sette chiese principali* rendkívül részletes leírása tölti be. Az első főtemplom a San Giovanni in Laterano, a második a San Pietro in Vaticano, a harmadik a San Paolo („fuor di Roma”), a negyedik a Santa Maria Maggiore, az ötödik a San Lorenzo („fuor delle mura”), a hatodik a San Sebastiano, a hetedik a Santa Croce in Gerusalemme. A főtemplomokról összefoglalt tudnivalók nagy része a szertartásokra s főként a rendkívüli aprólékossággal ismertetett relikviákra, kegytárgyakra vonatkozik.

A „sette chiese”, a hét zarándoktemplom meglátogatása a 7. századig visszamutató hagyomány, amely a pápák által meghirdetett szentévekkel vált kötelezővé. Ismeretes, hogy először VIII. Bonifác hirdetett szentévet és engedélyezett különös búcsúkat 1300-ban (többször utal erre Dante is), s bár 100 esztendőnként akarták megrendezni, 1350-ben VI. Kelemen már a második szentévet is megtartatta, később pedig általában 25 évenként került rá sor. A második szentév alkalmával híres római templomjáró zarándokút volt a Szent Brigittéé, majd pedig Loyolai Szent Ignác és különösen Neri Szent Fülöp fejlesztette egyre népszerűbbé e szokást. A bazilikák meglátogatására – hogy a hozzájuk kötött teljes búcsú elnyeressék –

¹⁶ Vö. L. Schudt: *I. m.* 49, 95, 173. tétel. Szabó Flóris tájékoztatása szerint a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár őrzi Giovanni Lupardi latin guidájának 1618. évi kiadását (hozzáközve Palladio *Antichitája*).

lehetőleg egy egyházi nap alatt (tehát az előző nap délutánjától aznap estéig) kell sort keríteni. A „santo pellegrinaggio”, a szent zarándoklat azonban nincs gyalogjáráshoz kötve.¹⁷ Nem kétséges, hogy a Senkviczi Mátyás esztergomi kanonok kíséretében Rómát járó ifjú Zrínyi sem kerülhette el a legfontosabb szentegyházakat, hiszen még a protestáns Szenci Molnár Albert is így cselekedett 1595-ben! Október 5-én érkezett Rómába, s 9-én a római kispapok kalauzolásával nézte meg „a hét főtemplomot az ezekhez közel fekvő többiekkel együtt, amelyekben sok volt az ereklye és a bűnbocsánati kellék”. Sennyey László nagyszombati jezsuita rektor, aki kilencven évvel később járt Rómában, 1687. szeptember 9-én, Magyarországra való visszaindulása napján is kocsit fogadott: „visitare septem ecclesias”. Iványi Béla kommentárja szerint még meg is toldotta kettővel a hetet, mert

„ez alkalommal nem hét, hanem kilenc templomot keresett fel, . . . azonban mindazok, amelyek itt láthatók – írja Sennyey – mind megtalálhatók a *Corte di Roma* c. könyvben, így aztán . . . eme kirándulását nem részletezi”¹⁸

De hogy Zrínyihez közelebbi példát is mozgósítsunk, idézzük fel fiatalkori szerelmi vetélytársa, a később Zrínyi Péterrel együtt kivégzett Nádasdy Ferenc római útjának hasonló körülményeit. Nádasdy 1665 március végén érkezett Rómába, s kíséretével együtt április 3-án „járta el a 7 nevezetes templomokat”, mégpedig ebben a sorrendben: San Pietro, San

¹⁷Vö. *La visita delle sette chiese principali di Roma secondo il metodo di San Filippo Neri*. Terza edizione accuratamente riveduta ed arricchita di cenni storici dal prof. Mariano Armellini. Roma, é. n. Továbbá Früchtl Ede: *A szentévi magyar zarándokok útmutatója Rómában*. Bp. 1925. III–IV, XI–XII.

¹⁸Szenci Molnár római utazásáról Kovács Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. Bp. 1975. 96., Sennyeyéről Iványi Béla: *Báró Sennyey László S. J. nagyszombati rector római utazásai (1687, 1693, 1696)*. Bp. 1929. 38.

Paolo, Santa Maria Maggiore, San Sebastiano, San Lorenzo, Santa Croce in Gerusalemme, San Giovanni in Laterano. Valószínűleg „eljárta” volna a hét templomot hamarabb is, de április 11-én kelt római levele arról tudósít:

„az hitvány köszvény kezdett volna kereskedni lábaimban, s igen meg is ijesztett volt, úgyannyira féltem sokáig való heveréstül, de isten jóvoltából negyed napi nyugovásom után annyira épültem, járhatok és kimehetek mindenfelé”.¹⁹

Egybevág ezzel az utazás naplót vezető krónikásá, Berezedi Zsigmond feljegyzése, amely szerint március 29-én meghallgatták ugyan a virágvasárnapi misét a franciskánus barátok templomában, de 30-án és 31-én „helyben” voltak. A kényszerű köszvény-pihenőt követően, április 1-étől kezdi szaporán jegyezni Bezerédi, mi mindent is láttak Róma városának „ennihány” templomában:

„Die 2... mentünk a Sz. Péter templomába ad Vaticanum, ahol jelen voltunk, mikor a pápa az apostoloknak rendre szépen megmosta a lábokat s megtörlötte, s nagy alázatosan megcsókolta. Eadem die délután az Apollinare templomban, ahol oly muzsikát tartanak, egész Rómában nincsen más, ekkor svéciai királyné is jelen volt.

Die 3. jártuk el a 7 nevezetes templomokat. 1. Sz. Péternél, ahol az sok reliquiák közül láttam a dárdát, mellyel Christus urunk oldalát általverték. Az Sz. Veronika asszony keszkenyőjét, mellyel a verítéket törülte le. Christus urunk ábrázatja most is oly vérezen rajta. 2. Sz. Pál templomában, ahol Sz. Pál testének egy darabja vagyon, az templom igen régi munka.. 3. Ad Beatem Virginem Majorem. 4. Sz. Sebestyén temploma. 5. Sz. Lőrinc, ahol a teste együtt fekszik Szent István első martyr testével. 6. Ad Sanctam crucem in Jerusalem, ahol a szent keresztfának nagy darabját megmutatták... Az harminc ezüst pénzék egyikét, melyen Judás Christus urunkat eladta. Szent Tamás ujját, melyet Christus urunk oldalába eresztett, mikor nem hitte a feltámadást. A tövis szálból két szálat, ... Egy vas szeget, mellyel Christus urunkat a keresztfához szegezték. 7. Ad S. Joannem Lateranum, ahol

¹⁹Komáromi András: *Nádasdy Ferenc római zarándoklása*. Történelmi Tár, 1899. 721.

sok szép reliquiákat mutattak. Az gyócsot, mely Christus urunkon volt, mikor a koporsóba tették, az vér most is rajta. Sz. János apostol poharát, melyből a mérget itta; láncot, kivel meg volt kötözve, mikor fogva volt. Boldogságos szűz fátyolát, mely akkor volt a fején, midőn Christus urunkat megfeszítették, s a keresztra alatt állott, s három csöpp vér csöppent a fejére, s most is véres az a fátyol. A bíbort, bársony, mely Christus urunkon volt, mikor Pilátushoz vitték. Az spondiát, melyből az ecetet s epét adták Christus úrnak meginni . . . Húsvét napján, úgy mint 5. Aprilis . . . Délután ad S. Joannem Lateranum, ahol a boldogságos szűz ruháját mutatták. Egy ingecskét, melyet boldogságos szűz Mária maga varrott legelsőbben a kis Jézusnak. Christus urunk vérének s vizének, mely az oldalából folyt ki . . . ”²⁰

Efféle reliquiák özönét kellett végignéznie Róma templomaiban Zrínyi Miklósnak is, s bizony belefájdulhatott a feje, ha kísérői csak a jelentékenyebbeket akarták is megmutatni vagy felsorolni néki. Ilyenkor kínálkozott alkalmas segédeszközül egy jó Róma-guida, hiszen még Sennyey páter is a *Corte di Roma* c. útikönyvhöz utasítja az érdeklődőt. Nádasdyéknak minden bizonnyal szintén volt guidájuk, mert a nagyúr kivégzése után összeállított ama könyvjegyzék is, amely csak a bécsi császári könyvtárba került könyvek leírását tartalmazza, többek között ilyen művekről tudósít: *Statue antiquae urbis Romae, Roma vetus et nova, Antiquitates Romanae, Italia illustrata, De Basilica et Patriarchio Lateranensi* stb.²¹ Abban meg esetleg akár Zrínyi ösztönzését kell látnunk, hogy Nádasdy – talán épp Rómában – megvette VIII. Orbán pápa latin verseskönyvét (*Urbani Octavi Poemata*).²²

Róma főbb templomait a fiatal Zrínyi bizonyára a fenség és a szépség iránti hívő alázattal járta végig. Ezt bizvást feltételez-

²⁰ Marczali Henrik: *Bezerédi Zsigmond utazási naplója*. Történelmi Tár, 1883. 354–355.

²¹ Sitte Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 1902. 146–158. A 9–10 000 akkori aranyforint értékű nagy könyvtár többi kötete szétszóródott.

²² Uo. 155.

hetjük róla akkor is, ha tudjuk, hogy érett fővel mélyen megvetette a bigott templombújást, ami nem illik „nagy állapotú uraknak”. A német császár és Mátyás király összehasonlításakor mondja a *Mátyás-tanulmány*ban, de érthetjük őreá is:

„Hogy Bonfinius nagyobb állhatatosságot tulajdonít a császárnak, szüntelenebb isteni szolgálatot, én elhittem . . . De bizon az én ítéletem szerint avval nem kevélykedhetik császár a király felett, mert az untalan való szentegyházakrul-szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, spítálok látogatása, untalan papokkal való társaság . . . és szent atyák könyve olvasása . . . inkább illenek alacsonyabb rendű embereknek, hogysesem királyoknak és nagy állapotú uraknak.”^{2 3}

Zrínyi feltehető római élményeit rekonstruálva, először a biztosan általa is meglátogatott hét főtemplomot kell tehát sorra vennünk. Csak a legfontosabb képzőművészeti látnivalókat foglaljuk össze, s tesszük ezt éppen „az untalan való szentegyházakrul-szentegyházakra járás” módszerével, mert e főtemplomokban magunk is igyekeztünk szemügyre venni minden olyan lehetséges művészeti alkotást és történeti emléket, amit Zrínyi 1636-ban már láthatott. De nem törekszünk a Róma-guidában felsorolt képzőművészeti látványosságok kizárólagos élményi azonosítására, és csupán ott próbálunk meg magyarázatot adni, ahol látvány és élmény úgy eshetett egybe, hogy az életmű is őrzi némi nyomát. A guidában szóba kerülő festők, szobrászok, építészek művei többnyire egykorú (s rendszerint hiányos vagy téves) elnevezéssel szerepelnek; a jegyzetekben ezeket olaszul, a guida helyesírásával idézzük.

A San Giovanni in Laterano székesegyház azért az első római főtemplom, mert korábban ez volt a pápai székhely. Felirata is azt adja hírül: „Omnium Urbis et Orbis Ecclesiarum Mater et Caput – A Város és a Földkerekség Valamennyi Templomának Anyja és Feje.” A pápák a 14. század elejéig

^{2 3}Zrínyi Miklós *Összes művei*. I. Kiad. Klaniczay Tibor. Bp. 1958. 618.

laktak a hozzá csatlakozó palotában, amelyet a 16. század végére újjáépítettek, s a koronázási szertartások után is a székesegyházba vonultak a Vatikánból. Ez a hagyományos, fényes átvonulás volt a cavalcata vagy processione. A „sok szép reliquiákat” Bezerédi Zsigmond is a San Giovanni in Laterano székesegyházról szólva részletezi hosszan, s megjegyzi, hogy húsvétkor, meghallgatván a háromórás pápai misét a San Piétróban, „délután ad S. Joannem Lateranum” mentek át, ahol „sok ezer ember” ájtatoskodott.²⁴ Az 1636-os Rómaguidában kiemelt laterani freskók és szobrok közül²⁵

²⁴I. m. 355.

²⁵ „Nell'entrare in detta Chiesa adornata con gran Statue di marmo, di pietre, e di stucchi, indorato da detto Clemente VIII. si vedono le infrascritte pitture. Quella Rissurrettione che stà sopra il santissimo Sacramento dipinta à fresco, è opera di Cavalier Giuseppe d'Arpino. La facciata vicino all'Organo dove stà Costantino quando fu battezzato de san Silvestro è dipinta da Cristofor Pomaranci. Nel Battisterio di san Giov. dove fu battezzato Costantino, presso la Chiesa vi sono due Cappelle d'Hilario Papa, le quali essendo per antichità guaste, furono da Papa Clemente ottavo ristaurate et ornate di bellissime pietre e pitture. In quella che stà à man dritta, dedicata à San Gio. Battista vi è un quadro molto bello d'Andrea Gommo, Pittore Fiorentino, che è quando san Giov. Battista battezzò Christo, e certe Historiette dipinte à fresco nella volta, sono di mano d'Antonio Tempesta pittore, medesmente Fiorentino. Nel porticale di detta Chiesa sotto la loggia della Beneditione à mano dritta, si vede per una serrata la Statua di bronzo di Henrico IV. Rè di Francia, fatta fare dal Capitolo di detta Chiesa, come loro benefattore, et di valentissima mano l'anno 1608. come si vede nella inscriptione, che è nella base di marmo sotto la statua.” *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 6–7. Róma templomai és műemlékei között mindenekelőtt az 1923-tól folyamatosan megjelenő *Le Chiese di Roma Illustrate* c. sorozat (*Collana di monografie diretta da Carlo Gallasi Paluzzi*) egyes kötetei, Walther Buchowiecki kézikönyve (*Handbuch der Kirchen Roms*. Band I–III. Wien, 1967–1974), valamint a *Guida d'Italia del Touring Club Italiano* kiadásában megjelent *Roma e dintorni* c. kötet (a „piros guida”) 7. kiadása (*Curata da Alessandro Cruciani*. Milano, 1977) alapján tájékozódunk. Forgattuk még Ürögdi György magyar Róma-guidájának 1969. évi kiadását is. A modern guidákból vett adatokat külön hivatkozás nélkül felhasználjuk.

IV. Henrik francia király bronz szobra előtt Zrínyi is érdeklődve állhatott meg, jöllehet Henrik királyra vonatkozó több utalása, illetve a francia uralkodó tettei iránt tanúsított érdeklődése természetesen független lehet a szobor látványától. Henrik király statuája a Giacomo della Porta által reneszánsz stílusban kialakított kereszthajó előcsarnokának baloldali végében áll, a Loggia della Benedizione alatt. A szobor a kunkori bajszerű, nyírott szakállú, horgas orrú Henrik királyt jogarral, teljes római katonai díszöltözékben ábrázolja, s azért került ide, mert a francia trón urai a Laterani székeskáptalan tiszteletbeli tagjai voltak, és Henrik is gazdag adományokkal honorálta e kitüntető címet. A nemzeti abszolutizmus megteremtésén fáradozó IV. Henrik, aki 1609-ben hatalmas Habsburg-ellenes uniót akart lérehozni, lelkes Machiavelli-olvasó volt. Klaniczay Tibor jegyzi meg, hogy akkor is zsebében hordta az *II Principét*, amikor 1610-ben meggyilkolták. Klaniczay utal arra is, hogy a *Mátyás-tanulmány* műfaji mintája, Pierre Matthieu (olaszosan: Mattei) XI. Lajosról írt műve IV. Henrik „abszolutisztikus törekvéseinek népszerűsítése érdekében” készült, és ez a királytükör Zrínyi könyvtárában is megvolt. Mégpedig olyan olasz fordításban, amely közvetlenül az itáliai út után, 1637-ben jelent meg Velencében.²⁶ A San Giovanni in Laterano kereszthajójában balra fordulva az Altare del Sacramentóval kerülünk szembe. A négy oszlopon álló 16. század végi szép oltáreléptmény feltűnő díszei a fehér márványból készült fényes főnix-domborművek. A köpadlaton álló néző tekintetével szinte egy vonalban helyezkednek el, de ha felmegyünk az oltárlépcsőkön, fentebb is megismétlődnek. A reneszánsz idején különösen kedvelt főnix-jelképek és hasonlatok Zrínyi munkáiban is felbukkannak. A *Szigeti veszedelem* II. énekének végén a háromszor lehajló feszület így fejezi be az imádkozó szigetvári hőshöz intézett választ:

²⁶Vö. Klaniczay T.: *I. m.* 375, 419, 431, 556, 727.

De az te fiad, György, támasztja nemedet,
Felserkenti fénnel tündöklő nevedet,
Mint phoenix, hamubul költi nemzetségét.
Úgy okossággal ez megtartja híredet.

(II. 86.)^{2 7}

A *Szigeti veszedelem* főnix-hasonlata persze közhely, s ha ennél fogva nem is feltétlenül a San Giovanni Sacramento-oltárának főnix-ábrázolásaihoz kapcsolható, mégis feltűnhet, hogy a mitológiai csodamadár mint a mindig „fénnel tündöklő” hírnév metaforája, mely világias magasságba emeli a könyörgő hőshöz lehajló Krisztus intelmét. Itália templomcsodái léptenyomon ilyen istenes-emberi kettősséget sugallnak; ezt már a fiatal Zrínyinek tapasztalnia kellett. A magát elégető és újjászülő főnix-madár képe később a *Mátyás-tanulmány*ba is beleépül:

„De nem mindenik seculumban születik *Fénix*, és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás királyunk, aki mellé avagy igen kevés, avagy senki keresztyén királyok közül, kik utána voltak, ne álljon hasonlatosságért, mert bizony megocsusodik érdeme Mátyás mellett, s elvész *tündöklősege*, mint a csillagoknak nap támadásán.”

Aztán íme az ide kapcsolódó folytatás:

„Hunyadi Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég-e az? Mutasson ilyen apát s ilyen fiat nekem egy historicus, aki ezer esztendőre fonja is némely királynak genealógiáját . . . nem másra használ eleink *tündöklősege* nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fátylánál futjuk a mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben sem mi, sem az mi cselekedetink.”^{2 8}

^{2 7} Zrínyi *Összes művei*. I. Id. kiad. 73.

^{2 8} Uo. 592–593.

A hírnévre alkalmazott fönix-metaphora világi jelentése ekképpen teljesedik ki a *Mátyás-tanulmány*ban. Egyszersmind itt is tanúi lehetünk a Zrínyi művészetét annyira jellemző ismétlődő-élesedő motívumformálódásnak, mert a *Szigeti veszedelem* és a *Mátyás-tanulmány* fönix-utalásainak azonos ékítményei: a „fényel tündöklő név” s az „eleink tündöklősége” összefüggő, egymásból alakuló hasonlat-változatok. Nem is beszélve arról, hogy a szigeti Zrínyi, Zrínyi György – és a költő! – közötti geneológiai összefüggés a Hunyadiak apa-fiú viszonyának pontos megfelelője. Zrínyi – mint ahogy már Széchy Károly megfigyelte²⁹ – nem véletlenül nevezi dédapját atyjának.

A fönix-motívumhoz hozzá kell még fűznünk, hogy a Santa Maria Maggiore főtemplom közelében álló Santa Prassede apszisának boltozatát olyan mozaik-kép borítja, amelyen a fönixmadár mint Krisztus feltámadásának szimbóluma jelenik meg. Ez a 4. századi ikonográfiai hagyománynak megfelelő keresztény ábrázolás azért figyelemre méltó, mert a Krisztus mellett álló szentek csoportját kétoldalt egy-egy meghajló *phoenixpálma* (datolyapálma) keretezi, s a baloldali pálmán ülő *fönixmadár* fejét a sugárzó napkorong rajzolja körül, mintegy glóriát vetítve köré. De említhetnénk a Santa Cecilia bazilika 9. századi apszismozaikját is: itt az I. Paskál pápa feje fölé boruló fönixpálmán ül egy glóriás, piros fönixmadár; vagy a Sant' Agnese fuori le mura templomot, ahol pedig Szent Ágnes szép mozaikruhájának díszé a fönix. A fönixmadár ikonográfiai megjelenítéséhez tehát eleve hozzátartozik a fény, a ragyogás. Zrínyi erről persze az említett ábrázolások nélkül is tudhatott, a római templomokban elébe kerülő látvány azonban erősíthette a kedvelt motívumot. És arra is van jel eposzában, hogy a fönix 'pálma' jelentésével ugyancsak tisztában volt. „Ennyi mód két phoenix öszvecsingolódik” – ábrázolja a XII.

²⁹ Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. II. 1898. 242.

ének 51. strófájában Cumilla és Delimán nászjelenetét.³⁰ Mivel a datolyapálma (a *Phoenix dactylifera*) kétlaki növény, megtermékenyüléséhez valóban a nő és a hím, a termős és a porzós példány „összecsingolódására”, a virágpor átvitelére van szükség.³¹ Ennyire botanikai pontosságú is Zrínyi szerelmi egyesü-

³⁰ A sor jelentéséről lásd Kovács Sándor Iván: *Zrínyi-tanulmányok*. Bp. 1979. 143–144. Vö. még Melius Péter: *Herbárium* (1578). Kiad. Szabó Attila. Bukarest, 1978. 133–134. A pálma gyakran előforduló jelkép a régi magyar szerelmi költészetben. A *Vásárhelyi-daloskönyv* egyik darabja épp Zrínyi megoldását követi: „Mert öszve hajlottanak két ékes pálmafák.” Kiad. Stoll Béla: RMKT XVII. 3. Bp. 1961. 235. A pálma és a főnix keresztényi ikonográfiai jelentéséről a *Lexikon der Christlichen Ikonographie* tájékoztat. Hrsg. von Engelbert Kirschbaum. Band II. Rom–Freiburg–Basel–Wien. 1971. 365, 430–432. A Santa Prassede apszis-mozaikjáról lásd B. M. Apollonij Ghetti könyvét: *Santa Prassede*. Roma, 1961. 62. (*Le Chiese di Roma Illustrate*, 66.) A Ghetti által említett 4. századi ábrázolás rajzát és leírását William Palmer közli; ezen a San Paolo fuori le mura közelében talált domborművön a napsugaras fejű főnixmadár a bal oldali főnixpálmán ül, Krisztus fel-emelt jobbkeze fölött. Mivel minden későbbi ábrázolásnak ez a séma a mintája, a leírást idézzük: „A Szent Pál bazilikánál talált szarkofágon . . . Krisztus látható, amint az Újszövetség új törvényét, mint nyitott tekercset, két apostolának átadja. A Krisztus jobbjára felől álló Szent Péter zárt tekercset tart kezében (ez a régi törvény jelképe) . . . , míg a bal oldalon álló Szent Pál átveszi az Újszövetség nyitott tekercsét, hogy Krisztus keresztjének tiszteletét terjessze a pogányok között. Maga Krisztus kis kiemelkedésen áll, kettős ábrázolásban: mint ember és mint bárány, aki a homlokán viseli a keresztet, és az emberalak mellett áll. A Krisztus lába alatti hegyből a misztikus Jordán négy forrása buzog, amelyeket egyesek a négy evangéliummal azonosítanak. Mindkét oldalon egy-egy pálmafa, bástyatorony és nyitott kapu látható; ezekből bárányok jönnek ki. Az egész ábrázolás igen gyakori a 4. században, és később is a szarkofágokon, valamint a korai bazilikák apszisának boltozatát és körbefutó falát borító mozaikokon.” William Palmer: *An introduction to early Christian symbolism*. Ed. by J. Spencer Northcote. London, 1885. 19., E II. d. ábra.

³¹ Vö. Schnierer Aladár: *A pálmákról*. Kertészeti Lapok, 1886. 39–45, 74., *Növényrendszertan*. Szerk. Hortobágyi Tibor. Bp. 1979. 667–668.

lésre utaló hasonlata! Nem úgy gondoljuk persze, hogy Zrínyi felgyült képzelete a római templomok apszismozaikjain egymás felé hajló datolyapálmákat (a teremtő istenség jelképeit) csingolódttatta össze, hanem hogy látott ilyen valóságos pálmákat, s tisztában volt a datolyapálmák kétlaki természetével. Az esetleges irodalmi ösztönzések (Tasso, Marino) vizsgálatától most eltekintve csupán topográfiai érdekességként jegyezzük meg, hogy az Itáliában is meghonosított karcsú datolyapálmák ott hajladoznak a San Paolo fuori le mura, a Santi Quattro Coronati és más római templomok kolostorkerengőinek udvarain is, rendszerint párosan, két-két sarokra elültetve. A datolyapálma főként a szaharai oázisokat kedveli, de hogy kultúrnövényként Rómában is megél, láthatjuk saját szemünkkel, miként már a régi utazóknak is feltűnt. „Délután voltunk Belvederében kertben, melyben sok szép magas pálmákat láttam” – írta naplójába Bezerédi Zsigmond.³² Sennyey László pedig egyenesen azzal a pontos közléssel szolgál, hogy a jezsuiták tulajdonában levő Sant’Andrea al Noviziato (a mai Via del Quirinalén levő Sant’Andrea del Quirinale) templom kelleme kertjét szökőkutak és pálmák díszítik: „Habet duas palmas, masculum et foeminam, res rara in his terris,” azaz: van itt két pálmafa, az egyik hím-, a másik nőnemű, ami ezen a tájon ritka dolog.³³

A San Giovanni székesegyháztól elindulva néhány perc séta után három nevezetes templomhoz is eljuthatunk. Nagyjából egyforma távolságra fekszik innen a Santa Croce in Gerusalemme, a Santo Stefano Rotondo és a Santi Quattro Coronati. A Santo Stefanóról ejtünk még szót, a középkori erődítményre emlékeztető Santi Quattro Coronatiról pedig itt említjük meg, hogy némi pannon vonatkozása van: a 4. században ama keresztény vértanúk emlékére építették, akik a legenda szerint római

³² *J. m.* 355.

³³ Iványi B.: *J. m.* 37, 102.

katonák, illetve pannóniai kőfaragók voltak, s megtagadták Aesculapius isten tiszteletét. A négy ifjú katona és az öt kőfaragó kinszenvedéseit és mártírhalálát megörökítő barokk apszis-freskó 1636-ban még friss látványosság lehetett, mert a képet 1630-ban fejezték be.

A Santa Croce in Gerusalemme főtemplom a mai Viale Carlo Felicét lezáró téren emelkedik. A későbarokk homlokzat mögött háromhajós román stílusú bazilika tárul elénk: ezen a helyen lakott egykor Nagy Konstantin anyja, Szent Heléna, az ő háza fölé emelték a 13. században a Basilica Sessorianát. Híres ereklyéi a Szentföldről hozott kereszt- és töviskoszorú maradványok. Az apszis körbefutó freskókompozíciója valószínűleg Antoniazso Romano 1490 körül festett műve: a Szent Kereszt megtalálásának legendáját örökíti meg. A freskó élénk színei, a frissen zöldellő természeti háttér, a karcsú és izmos lovagfigurák, az egzotikus szentföldi életképek akár Tasso eposzának világát is idézhetnék. Az 1636-os Róma-guida ezt a képet azonban meg sem említi, és a művészi alkotások közül csak az enyhén lejtő lépcsőkön megközelíthető Szent Heléna-kápolna nevezetességeit sorolja fel.³⁴

A Szent Kereszt töredékeit a hagyomány szerint Nagy Konstantin anyja hozta magával a Szentföldről, s már palotájában hozzáférhetővé tette a hívek számára. Attól kezdve pedig, hogy a keresztény bazilikában őrizték az ereklyéket, még többen zarándokoltak el ide, s az egyház külön ünnepet is szentelt a Szent Kereszt megtalálásának. Ez az „Invenzione della Croce,” amely május 3-ára esik. Róma-guidánk *Stationi delle chiese di Roma* c. igen részletes ünnepi naptára utal erre, s azért fontos ezt kiemelni, mert ekkor Zrínyiék már biztosan

³⁴ „Scendendo à basso dalla parte del'Altar maggiore, si vede un' ornata Cappella, che vi fece fare l'Arciduca Alberto d'Austria allhora Cardinale e Titolare, e la dedicò à S. Helena, ove sono tre Altari, con bellissimo ornamento, e vi donò un Tabernacolo di gran valore.” *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 24.

Rómában voltak, és a Santa Croce in Gerusalemme megtekintéséhez éppen ez a május 3-i ünnep kínálkozhatott a legjobb alkalomnak. Ezen a napon ugyan a San Marcello templom oratóriumában és a pápai kápolnában is ünnepeltek, de a fő látványosságok színhelye természetesen az ereklyéket őrző Santa Croce in Gerusalemme szentegyház volt.³⁵

A Szent Péter székesegyház meglátogatása minden római vándor egyik feltett úticélja. VIII. Orbán a Vatikánban fogadhatta Zrínyit, a bizonyára többször is felkeresett legfontosabb római főtemplomot már csak ezért is útba kellett ejteniök. Jóllehet itteni időzésüket nem szükséges feltétlenül ünnepekhez kötni, megemlíthető mégis, hogy az 1636-os útikönyv az április 25-i Szent Márk nap mellé odajegyzi, hogy ilyenkor a San Piétróban nagy processiót tartanak, s ezen minden szerzetes és pap részt vesz. Ez a nap ugyan túl közel esik az április 21-i magyarországi vagy bécsi elinduláshoz, de nem lehetetlen, hogy Velencében esetleg hajóra szálló utazóink gyorsabban értek Róma falai alá, mint Pázmány, aki négy évvel korábban II. Ferdinánd követeként 1632. február 14-én indult Pozsonyból, s Velence érintésével március 7-én ért Róma kapui elé. (Ferrarában azonban néhány napig gyengélkedett, s a 48 tagú

³⁵ „*Stazioni delle chiese di Roma . . . Aprile: il 24: In S. Giorgio nella sua Chiesa, et a S. Pietro; il 25: il dì di S. Marco a S. Pietro, vi vanno in processione tutti i Religiosi, tanto Preti quanto Frati, partendosi da S. Marco in processione. Il 29: a S. Vitale, nella sua chiesa, et a S. Marco. Maggio: il 1: a SS. Filippo, e Giacomo a SS. Apostoli; il 3: Nell'inventione della Croce a S. Croce in Gierusalem, et a S. Marcello all'Oratorio, et Cappella Papale. Nello stesso giorno e la consecratione di S. Maria Rotonda. Il 4: Nel giorno di S. Monica, nella Chiesa di S. Agostino. Il 6: Nel dì di S. Giovanni innanzi la porta Latina, nella sua chiesa. Nell'istesso giorno e stazione a S. Giovanni Laterano. L'8: Nel dì dell'apparitione di S. Michele, nelle sue Chiese. Il giorno della Translatione di S. Girolamo a S. Maria Maggiore.*” (A következő ünnep május 11-re esik, de ekkor Zrínyiék már Nápolyban voltak.) *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 59.

kíséret, a 38 ló, a sok kocsi és málhás-szekér sem mozoghatott gyorsan.³⁶⁾

³⁶ Pázmány római utazásáról lásd Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. III. Pest, 1872. 14–147.; *Pázmány Péter*. Bp. 1886. 233–254. Pázmány római lakozásának részleteit Fraknói az úgynevezett *avvisók*, az egykori nyomtatott vagy kéziratos újságlapok híreinek idézésével világítja meg. A 16. századi nyomtatott olasz újságlapokról – amelyek közül számos magyar tárgyú! – kitűnő bibliográfia és antológia készült (Tullio Bulgarelli: *Gli avvisi a stampa in Roma nel Cinquecento. Bibliografia – antologia*. Roma, 1967), a hatalmas 17. század anyag azonban könyvészetileg áttekinthetetlen, jóllehet történeti feldolgozásukat Adolf Dresler már elvégezte: *Geschichte der italienischen Presse*. 1. Teil: *Von den Anfängen bis 1815*. 2. vermehrte und verbesserte Aufl. München–Berlin, 1923. Vö. még Giuliano Gaeta: *Storia del giornalismo*. Vol. I–II. Milano, 1966. Mégis áttanulmányoztunk egy számba jöhető kéziratos avviso-gyűjteményt: *Avvisi di Roma, di Anversa, Colonia e Venezia, dal 6. genn. 1635. al 26 dec. 1637*. Bibl. Vat. Kézirattár, Barb. Lat. 6355. Magyar vonatkozások akadnak ugyan benne (pl. 151a–152a: *Breve relatione dello stato de' Christiani sogetti al Gran Turco in Ungaria et Slavonia fatta dal padre Marino de Bonis della Comp. di Giesu Superiore di quella missione*), Zrínyivel kapcsolatos adatokat azonban nem találtunk. Pedig a pápánál tett látogatásnak feltehetően nyoma maradt az avvisókban is. Fraknói, aki Zrínyi tanulóéveivel is foglalkozott, mindenesetre nem közöl avviso-adatokat; talán azért, mert ő sem talált semmit. *Zrínyi a költő tanulóévei* c. dolgozata (Budapesti Szemle, 1917. 170. köt. 181–182.) a római tartózkodásra is kitér, egyik következtetése azonban téves. Fraknói úgy véli, hogy mivel a Bécsből történt április 21-i indulás és a május 10-i Nápolyba utazás között „nem egészen három hét telt el, azt kell következtetnünk, hogy a legrövidebb utat választotta, mely tengeren vezet Zenggből vagy Buccariból Anconába, és hogy a Rómában végzendő látogatásokat későbbre hagyván, azonnal megérkezése után Nápolyba sietett”. Az olaszországi utazások évszázadokon át kialakult hagyományos rendje azonban ellentmond ennek az elképzelésnek. Rómából ugyanis – ahol, mint láttuk, kötelező a hét főtemplom mielőbbi meglátogatása – Nápolyba *kell* utazni; az ottani hosszabb időzés után következhet Toscana (Sienával és Firenzével), majd Bologna, Padova, Velence s Milánó. Az erre vonatkozó régi utazási szabályt Justus Lipsius *Epistola de peregrinatione italica* c. értekezése 1587-ben kodifikálta. Így utazott Rómából Nápolyba 1552-ben Brenner Márton (vö. Veress Endre: *Olasz*

A Szent Péter székesegyház egész monumentális építménye: a Michelangelo tervezte középrész, a halála után befejezett és megnyújtott alakú kupola, az elülső toldalék és Carlo Maderno homlokzata Zrínyi látogatása idején már mai formájában volt látható, amint ezt guidánk két oldalnyi helyet betöltő metszete is tanúsítja. De nem állott még a bazilika előtti teret félkör alakban körülvevő két oszlopsor, csak a nagy obeliszk és az egyik szökőkút. A guida a Szent Péter-templomot díszítő képek, mozaikok, szobrok közül mindenekelőtt a vízen járó Jézust ábrázoló Giotto-mozaikot, a *Navicellát* emeli ki. Külön metszetet is közöl róla, s kitetszik ebből, hogy Zrínyi a mozaikot még talán régi (ha Giotto óta nem is érintetlen) formájában látta. A régi templomból átmentett *Navicellát* 1617-ben helyezték el a porticus középső kapuja fölött, majd később túlzottan modernné restaurálták. A mai mozaiknak Giottóhoz már szinte semmi köze sincsen. A Szent Péter bazilika még híresebb képzőművészeti kincse, Michelangelo *Pietà*-szobra szintén szerepel a guidában felsorolt látnivalók között, Zrínyi ezt is megnézhetette. A Szent Péter dóm hatalmas méreteiről, belső terének fenséges arányairól különösen a Michelangelo szellemét árasztó középrészben győződhetünk meg igazán. Az égbetörő roppant kupola alatt a mélyen vallásos Zrínyi számára valóban isten dicsősége méltó földi párjának tűnhetett a világ

---

egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp. 1941. 480.); így Lipsius ifjú magyar híve, Forgách Mihály (vö. Kovács S. I.: *Pannóniából Európába.* Id. kiad. 75.), s ugyanígy Nápolyt kereste fel Róma után Milton, aki 1638 októberében volt Francesco Barberini bíbornok-államtitkár illusztris római vendége. (Vö. Lodovico Pastor: *Storia dei papi*. . . vol. XIII. Nuova ristampa, Roma, 1961. 927.) További példák: Pálffy Miklósé 1645-ben (vö. Veress E.: *I. m.* 284.), II. Rákóczi Ferencé 1693-ban. (Vö. *Vallomások.* Kiad. Hopp Lajos. Bp. 1979. 54–55.) Zrínyiek tehát szintén csak Rómát követően utaztak el Nápolyt látni. Az első rövid római időzéshez a főbb látnivalókat ügyesen csoportosító guida ekképpen sok segítséget adhatott.

legnagyobb temploma. Az útikönyv ezúttal meglepő bőséggel utal a székesegyházban elhelyezett műalkotásokra. Cavalier Giuseppe d'Arpino nevét emeljük ki a megnevezett mesterek közül: ő tervezte a kupolabelsőt borító mozaik-mintázatot.³⁷

A Santa Maria Maggiore és a San Paolo fuori le mura székesegyház, a másik két hatalmas patriarkális bazilika, éppen ellenkező hatást kelt, mint a San Pietro. A széles és hosszú főhajó s a két mellékhajót határoló oszlopsorok nem a kupolához, hanem a diadalívre és az apszis félköríves boltozatára vezetik a tekintetet. Michelangelo plasztikus, térhatású kupolaege helyett, e két főtemplomban a diadalív és az apszis mozaiksíkjain felragyogó égi jeleneteket csodáljuk. A 13.

³⁷ „Fu fasciata di tavole e calata à basso la Navicella di Mosaico, la quale nel 1617 fu collocata nel mezo della cortina del muro, che stà a mano sinistra della Chiesa verso il Palazzo; havendo fatto risarcire tutto quello che si era smosso nel trasportarla et fabricatovi sotto una bella fontana. Questa Navicella è tenuta in molta venerazione dal popolo et è opera di Giotto, che fu discepolo di Cimabue, uno de'primi che cominciò a dar'alla pittura qualche buon termine di disegno. La Pieta di marmo, ch'è all'Altare dove hora offitiano li Canonici, è opera di Michel'Angelo Buonaroti . . . dentro . . . si vedono bellissime figure di Musaico, fatte dal Cavalier Giuseppe d'Arpino Pittore famosissimo, et vi sono ne gl'Altari state fatte diverse tavole dipinte da Pittori celeberrimi. Quella tavola ch'è nella Cappella Gregoriana, dove stà dipinto S. Girolamo Dottore di Santa Chiesa e Cardinale, è del Mautiano. Quella tavola, ch'è nella Cappella Clementina, ov'è dipinta una donna morta, che defraudò la Chiesa al tempo di S. Pietro, è di Christofor Pomaranci. L'apresso tavola nella medesima Clementina, ch'è la Crocefissione di S. Pietro, è di Domitiano Passignano. Nella Cappella incontro a questa per andare a S. Marta dov'è dipinta la caduta di Simon Mago, è di Gio. Senese. L'altra tavola appresso a questa dov'è dipinto S. Pietro, quando liberò un povero stroppiato alla porta presso al tempio, è di Francesco Civoli Cittadino Fiorentino, Nell'altra Cappella medesamente verso la Tribuna, dove stà dipinto san Pietro, che risuscita Tabita morta, è del Cavalier Baglioni. L'apresso tavola, ove stà dipinto N. Sig. Gesu Christo sù la riva del Mare, quando disse à S. Pietro: Modicae fidei, quaere dubitasti è di Bernardo Castello Genovese, tutti pittori famosissimi.” *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 13–14.

századi mozaikok a San Paolóban a szentekkel körülvett Krisztust, a Santa Maria Maggioréban a Fiának jobbján trónoló Madonnát ábrázolják. A Santa Maria Maggiore apszisának boltozatán Krisztus megkoronázza Máriát, aki meghajló fővel, fia felé emelt kézzel fogadja önnön felmagasztalását. Lábuk előtt és körülük: nap, hold és tündöklő csillagok, apostolok, szentek és kiterjesztett szárnyú angyalok. Semmi-féle közvetlen inspirációt nem erőltetünk, de a fenség és az alázat, a felmagasztalás és az imádat motívumainak egyidejű jelenléte, továbbá az erős képi hasonlóság a *Szigeti veszedelem* invokációját juttatja eszünkbe:

Musa! te, ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorudat, sem gyöngye ágbul;
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul,
Van kötve koronád holdbol és szép napbul;

Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy mint Istenedet és nagy monárchádat:
Szentséges királyné! hívom irtalmadat.³⁸

Az eposz mennyei színterű képei közül az Úr és Mihály arkangyal I. énekbeli párbeszéde szinte csak indulatos drámai dialógus, s mint Arany János megfigyelte: Zrínyi „e magasztos jelenet után mellőzi az angyal úti piperéje leírását”.³⁹ A XV. ének égi jelentében viszont megint az ikonográfiai megjelenítés kap szerepet, mert ezt a mennyországábrázolást, ezt a „mennyei udvart” ismerjük már a San Paolo fuori le mura, a Santa Maria Maggiore, a Santa Prassede mozaikjairól:

Úl vala az Isten abban az székiben,
Az honnan világot nézi kegyelmesben,
Méltóság, tisztesség nagy áll körülben,
Tronussa helyezettve nagy örökségben.

³⁸ Zrínyi *Összes művei*. I. Id. kiad. 35–36.

³⁹ Arany J.: *I. m.* 346.

Szerencse s természet alázatossággal
 Állanak őalatta, készek szolgálattal,
 Dücsőség előtte foly nagy patakokkal,
 Végtelen kegyelme tengerformára áll.

Megszámlálhatatlan dücsőséges lölkök
 Dücsőséget előtte szépen énekelnek;
 Zsidó poetának untalan az versek
 Királyi formára hárfájával mennek.

Égi musikának gyönyörű szózatja,
 Szép Echonak választját megváltoztatja.
 „Szent, szent, szent mindenható Isten, Jehova,”
 Egész mennyei sereg vígan kiáltja.

Cherubin, Seraphin seregek vigadnak,
 Az szent bárány előtt magokat alázzák,
 És más seregek fejr ruhában járnak,
 Báránnyal mindenütt ők is ottan vannak.

Illyen méltóságbul nagyon parancsola,
 Az az jó, az az igaz, az nagy Jehova,
 Hogy minden musika egyszersmind hallgatna,
 És hogy öszvegyülne mennyei udvara.⁴⁰

Az öskép, a közös forrás persze mindkét esetben a biblia,⁴¹ ami viszont az irodalmi forrásvidéket illeti, az összetettebb kérdés. Az invokációval kapcsolatban már Arany János megfigyelte, hogy Zrínyi Tassótól „minden tartózkodás nélkül átveszi a gondolatot, múzsa helyett a Boldogságos Szűzet hívni segédül”, s le is fordít négy sort a *Gerusaleméből*, de „aztán egyszerre önszárnyalást vesz”: következik a „Te ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat” kezdetű strófa, illetve a további

⁴⁰ Zrínyi *Összes művei*. I. Id. kiad. 341–342.

⁴¹ Vö. Heller Bernát: *A biblia a költő Zrínyi műveiben*. Bp. 1925. 29–33.

egyéni gazdagítás.⁴² Hadd tegyük ehhez hozzá, hogy a *Szigeti veszedelem* invokációja a vallásos érzületében Tassóhoz képest középkorias Petrarca *Vergine bella, che di sol vestita* . . . kezdetű Mária-himnuszát is visszhangozza. A XV. ének mennyei jelenetének motívumai Marino *Gerusalemme distruttá*jából és a *Strage degli innocentiból* származtathatók, mégis mélységes különbség van közöttük, mert Zrínyi eposzának isten-felfogása és mennyországképe nem a klasszikus (olümposzi) hagyományokat öröklő olasz barokk epikát visszangozza igazán, hanem a magyar műveltségben századok óta eleven és alapvető bibliai szemléleten alapszik. Tasso *Conquistatá*ja pl. az égi jelenetben két kézzel szórja *Jelenések Könyvének* képeit, de a szó szerinti átvételek ellenére egy pillanatig sem tud bibliai lenni: travesztált Olümposzt rajzol.⁴³ A tiszta bibliai inspiráció és a keresztény szimbolika elemei dominálnak a San Paolo fuori le mura, a Santa Maria Maggiore és a Santa Prassede mozaikjain is. Visszatérő motívumok a mennyei Jeruzsálem képe, a Bárány, az előtte hódoló lelkek és az örvendező angyali seregek. A kék vagy arany háttéren a képet szemlélő minden lépése után más arc, gesztus, díszítmény csillan fel; mozgalmas és statikus képek váltakoznak vagy jelennek meg egyszerre. Zrínyi lényegre koncentráló archaikus-biblikus felfogása, a tündöklő isteni akaratot, a fényözönt is megjeleníteni is képes leírása, ha rokonítható ikonográfiaival valamivel, az minden bizonnyal nem a tumultuózus barokk mennyország, hanem ezeknek a mozaikoknak az égi birodalma. A Santa Maria Maggiore

⁴² Arany J.: *I. m.* 342–343. A *Gerusalemme liberata* invokációjával kapcsolatban megjegyzendő, hogy Tasso műzsáját a barokk epika egyértelműen a Szűzanyával azonosítja. A modern értelmezések azonban három lehetséges műzsát is megjelölnek: Urania (Scartazzini, Maier stb.), a Sapientia, „a keresztény műzsa” (Getto, Sanguineti) és csak harmadsorban Szűz Mária.

⁴³ Vö. Király Erzsébet: *Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tassónál és Zrínyinél*. Filológiai Közölny, 1979. 60. Marino hatására már Kardos Tibor rámutatott: *Zrínyi a XVII. század világában*. ItK 1932. 264–266.

mozaikjairól az 1636-os guida is említést tesz, s kiemeli még a Paolina-kápolna Madonna-képét, amelyet a hagyomány szerint Szent Lukács alkotásaként tartanak számon.⁴⁴

A San Paolo fuori le mura Zrínyi eposzával kapcsolatban hozható nevezetessége a Cappella del Santissimo 14. századi Krisztus-keresztje, amelyhez az a hiedelem fűződik, hogy beszélt Szent Brigittához. A meghajló és beszélő feszület II. énekbeli jelenetét és motívumát máshol elemezzük,⁴⁵ épp ezért itt csak a topográfiai teljesség kedvéért utalunk rá, hogy szintén 14. századi „beszélő” keresztet láthatni a Santa Prassedében és a Cancellaria-palotával egybeépült San Lorenzo in Damaso templomban. Guidánk persze a San Paolo beszélő keresztjéről is megemlékezik,⁴⁶ s hogy a Szent Pál bazilika

⁴⁴ „E sotto Papa Clemente . . . sono stati scoperti e polita i quadri di Musaico che erano dall’una e l’altra parte della Nave maggiore, sopra le colonne fate già fare da Sisto Papa III . . . In detta Chiesa . . . Paolo V. ha fatto fabbricara una sontuosissima Capella incontro a quella . . . di Sisto V. nella qual cappella ha trasportata con solennissima processione la miracolosa imagine della Gloriosissima Vergine Maria dipinta da San Luca . . . e riposta sopra l’alter maggiore di detta Cappella nel dì di S. Giovanni Grisostomo alli 27. di Gennaro 1612 . . .” *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 19.

⁴⁵ Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: *A meghajló és beszélő feszület jelenete a Szigeti veszedelem II. énekében*. Sajtó alatt.

⁴⁶ A relikviák felsorolásában olvasható: „ . . . sotto l’Altar grande vi sono la meta de’ Corpi di S. Pietro e di S. Paolo, et à man dritta di dett’Altare vi e l’Imagie del Crocifisso, che parlò con S. Brigida di Svetia, facendo oratione in quel luogo . . . E sotto Clemente Ottavo vi sono fatti quattro Altari, uno incontro all’altro, di bellissimi marmi, con una figura di rilievo di S. Brigida, che mira nel Crocifisso.” A fontosabb képzőművészeti nevezetességek: „ . . . l’Altar maggiore . . . Il quadro che stà sopra il detto altare è del Mutiano. E vi sono anco stati scoperti tre altri quadri stimati di valenti Pittori: il primo che stà in faccia à quello del Mutiano, è fatto per mano di Gio de Vecchi dal Borgo san Sepolcro; et il secondo che stà al lato a questo è di Oratio Gentilesca; et il terzo incontro al secondo è dipinto per mano di una Donna Bolog-

mennyire őrizte ezt a hagyományt, arra a kolostor kerengőjéről nyíló Pinacoteca egyik képe is bizonyíték: Cigoli (Carlo Lodovico, 1559–1613) *Crocifisso con Santa Brigida* c. vászna ugyanazt a jelenetet örökíti meg, amit a kápolnabeli Krisztuskorpusz és a véle egy magasságban elhelyezett Szent Brigittaszobor ábrázol.

A Santa Prassede templom híres ereklyéjét, azt az oszlopmaradványt, amelyhez a legenda szerint Krisztust kötötték, amikor megostorozták, az 1636-os útikönyv külön ábrával is kiemeli. Senkviczi kanonok már csak ezért is megmutathatta ezt a templomot Zrínyinek. S az eddig még nem említett további két főtemplomba: a városfalakon kívül épült San Lorenzóba és a Via Appia Antica mentén emelt San Sebastianóba is a nevezetes ereklyék miatt mehettek el. Amabban a tüzes rostélyon megégetett Szent Lőrincnek, Róma egyik égi patrónusának szarkofágja áll, emitt a nyíllövésekkel megkínzott Szent Sebestyén nyugszik, s ide került a közeli Domine Quo vadis-templomból Krisztus legendás lábnyma is.

A főtemplomokat bemutató lapok után útikönyvünk a Tiberisz-sziget, a Trastevere- és a Borgo-negyed templomaival foglalkozik. *A Porta Flaminiótól vagy Porta del Popolótól a Campidoglio lejtőjéig* c. fejezetből a Traianus-oszlop és a Piazza Colonna említését emelhetjük ki. E látnivalókat metszetek is szemléltetik. *A Campidogliótól balra, a hegyek felé* c. fejezet a Forum Romanumot és környékét írja le; a Fórumot bemutató metszeten romok és legelő tehének láthatók. *A Campidogliótól jobbra, a Tiberisz felé* c. fejezet magyar vonatkozású legfontosabb látnivalója a Santo Stefano Rotondo. Nem hisszük, hogy Zrínyiék ne keresték volna fel a Caeliuson, a Monte Celión. A Santo Stefano Rotondo a magyarok római nemzeti

---

nese. Nell'Altar maggiore si vede una tavola ove è dipinta la sepoltura di San Paolo, opera del Cimino Fiorentino." *Le cose maravigliose . . . di Roma*. Id. 1636. évi kiad. 16.

temploma; Szenci Molnár Albert is megfordult ott, amikor negyven évvel korábban Rómát járta.⁴⁷ A guida azzal is felhívja rá a magyar utazó figyelmét, hogy a körtemplom melletti Magyar Kollégiumot ugyancsak megemlíti.⁴⁸ Lászy János síremlékéről hallgat az útikönyv, a magyar földről érkezett látogatók azonban 1636 tavaszán is megrendülten betűzhették a kőpadozatba illesztett márványlap latin feliratát:

„Vándor, ha látod, hogy az, ki a fagyos Dunánál született, most római sírban pihen, ne csodálkozzál: Róma mindnyájunk édesanyja – *Roma est patria omnium.*”⁴⁹

A templomi ünnepek igen részletes évi naptára után a guida összefüggő világi része következik: a 63. laptól a 85. lapig tartó *Római útikönyv külföldieknek, akik Róma valamennyi régiségét végig akarják látogatni.*

A három napra elosztott világi látnivalóknak itt csak tájékoztató felsorolására van hely: a szöveget külön tanulmányban közöljük és magyarázzuk.⁵⁰ A guida a mai Ponte Sant’Angelótól tanácsolja az első napi indulást, ezután – csak a fontosabb nevezetességet említve – a Belvedere-palota, a Gianicolodombon épült Sant’Onofrio és San Pietro in Montorio templom, a Trastevere-negyed, a Tiberisz-sziget, a Santa Maria in

⁴⁷ V. Kovács S. I.: *Pannóniából Európába.* Id. kiad. 96–97.

⁴⁸ „S. Stefano Rotondo. Questa chiesa e nel monte Celio, e fù già il Tempio di Fauno, e Simplicio primo la dedicò a S. Stefano Protomartire circa il 467. et essendo rovinata, Nicolo V. la ristaurò et e titolo di Cardinale. Vi è stazione il Venerdì dopo la quinta Domenica di Quaresima, e nel dì di S. Stefano. Vi sono i corpi de SS. Primo e Stefano, et del Collegio Ungarico.” *Le cose maravigliose . . . di Roma.* Id. 1636. évi kiad. 53.

⁴⁹ Riedl Frigyes közli így a kőlap feliratának fordítását: *Magyarok Rómában.* Bp. 1930. 36.

⁵⁰ Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: *Zrínyi Rómában.* Dunatáj, 1980. 4. sz. 23–40.

Cosmedin templom, a Testaccio-domb, a Cestius-piramis, az egykori Circus Maximus, az Antoninus-termák sora, a San Giovanni in Laterano és a Santa Croce in Gerusalemme környéke, majd a San Vito-diadalív következik. A második nap fő látnivalói: a Porta del Popolo, a Trinità dei Monti a Monte Cavallo (a Quirinale), a Strada Pia, a Sant’Agnese, a Diocletianus-termák építménye, a Colosseum, a Sette Sale, a Constantinus-diadalív, a Palatinus-domb, a valahai Nerva-Fórum, a Septimius Severus-diadalív, a Capitolium, az Octavia- és Septimius-oszlopcsarnok, a Campo de’ Fiori, az Orsini-, a Spada- és a Farnese-palota. A harmadik napon megtekintendők: Antoninus Pius és Traianus oszlopa, a Pantheon, Agrippa és Nero fürdője, a Piazza Navona és a Pasquino-szobor.

A vatikán látványosságait – a Kleopátra- és a Laokoón-szobor kivételével – a guida nem részletezi, beszámol azonban a többi híres szoborról és képről Palladio *Antichitàja*,⁵¹ amit Zrínyi – ha nem máshonnan – az 1595-ös Franzini-útikönyvből ismerhetett.

A világi látnivalók számbavétele után a *Le cose maravigliose dell’alma citta di Roma* a római pápák, a római királyok és császárok, illetve a francia királyok névsorát közli. Az utolsó nevek: VIII. Orbán, II. Ferdinánd és XII. Lajos. Ezután a világ hét csodájának metszeteivel szemléltetett leírása, majd a fontosabb itáliai postaállomások mutatója következik, az indulási helyek és órák megjelölésével.

Az 1636-os Róma-guida tehát nemcsak mai értelemben vett bedekker, hanem kalendárium és menetrend is; hosszabb utazáshoz mindenképpen nélkülözhetetlen. Márpedig Zrínyi nyolc hónapon át járta Itália földjét, s eközben olykor biztosan fellapozta az útikönyvet. De később sem heverhetett olvasatlanul könyvtárában; ha kinyitotta, Rómában volt újra . . . A *Le*

⁵¹ A. Palladio: *Le antichita dell’alma citta di Roma*. Id. 1629. évi kiad. 43.

cose maravigliose dell'alma citta di Roma hatását és szerepét mégsem szabad eltúloznunk, mert Ady Róma-versével szólva csak a „Diadalok s romok” városát lelhetette meg benne; a sürgő-forgó, „a nyüzsgő Rómát, / Mindennek átfogóját” élnie, tapasztalnia kellett.

Ez a rejtőzködő, titkos tapasztalás az életmű hatalmas szándékaiban és méreteiben oldódott el. Hogy mégsem egészen nyomtalanul: ezt tanúsítja vizsgált útikönyvünk, a „Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma – *Az örök Róma városának csudálatossági.*”